

Leeswijzer *Institutie*

Inleiding

Calvijns doel

Wat stond Calvijn voor ogen bij het schrijven van zijn *Institutie*? Voor een antwoord op die vraag kunnen we het beste letten op de titelpagina's en de brieven aan de lezer van de verschillende uitgaven. Zo lezen we op de titelpagina van de uitgave van 1536 dat Calvijns werk 'vrijwel de gehele hoofdsom van de vroomheid bevat, alsook al wat in de heilsleer noodzakelijk is om te kennen', en dat het 'voor allen die zich wijden aan de vroomheid het lezen meer dan waard is'. De *Institutie* was dus bedoeld als een beknopte uiteenzetting van het christelijk geloof, tot opbouw van de gelovigen.

Gaandeweg kreeg Calvijns hoofdwerk een wat ander karakter. Het beknopte leerboek uit 1536 werd tot een uitvoerig theologisch handboek. Zelf meent Calvijn dat er bij de uitgave van 1559 zelfs gesproken kan worden van een nieuw werk. Toch bleef het catechetische motief van de uitgave van 1536 – uitleg van de christelijke leer tot stichting van de gelovigen – alle uitgaven kenmerken.

In zijn 'Brief aan de lezer' in de editie van 1559 vertelt Calvijn hoe zijn *Institutie* gebruikt moet worden. Het werk is bedoeld als een voorbereiding en instructie op het lezen van de Bijbel. Het wil een 'gemakkelijke toegang' daartoe geven. Op deze manier functioneert de *Institutie* als aanvulling op Calvijns bijbelcommentaren. Het is dus niet terecht om Calvijn te typeren als de man van het ene boek. De *Institutie* en de commentaren moeten samen gebruikt worden. In de *Institutie* vinden we de bijbelse hoofdlijnen en dus de theologische onder- en achtergrond voor de commentaren. In de commentaren vinden we de grondige exegese voor de bijbelgedeelten die in de *Institutie* genoemd worden.

Structuur

Vanaf de eerste uitgave is Calvijn voortdurend bezig geweest om een goede structuur voor zijn *Institutie* te vinden. Over de opzet van de editie van 1559 was hij het meest tevreden. Calvijn geeft deze structuur zelf aan in de titels van de vier boeken waarin zijn hoofdwerk onderverdeeld is:

- Boek I De kennis van God de Schepper
- Boek II De kennis van God de Verlosser in Christus, die eerst aan de vaderen onder de wet en daarna ook aan ons in het Evangelie bekendgemaakt is
- Boek III De wijze waarop wij deel krijgen aan de genade van Christus, welke vruchten daaruit voor ons voortkomen en wat dit in ons uitwerkt
- Boek IV De uiterlijke hulpmiddelen waarmee God ons tot de gemeenschap met Christus nodigt en daarin behoudt

We herkennen in deze indeling de belangrijkste thema's van de apostolische geloofsbelijdenis: God de Vader en onze schepping (Boek I), God de Zoon en onze verlossing (Boek II), God de Heilige Geest en onze vernieuwing (Boek III) en de kerk (Boek IV). Calvijn heeft deze bekende belijdenis uit de vroege kerk bij het ordenen van de *Institutie* zeker voor ogen gehad. Overigens volgt hij de opbouw van de apostolische geloofsbelijdenis niet altijd. Zo wordt bijvoorbeeld de laatste opstanding aan het eind van Boek III behandeld en niet aan het eind van Boek IV.

Hiermee is echter niet alles over de structuur van de *Institutie* gezegd. Er zijn nog meer ordeningsprincipes te onderscheiden. We noemen de belangrijkste. Allereerst kan gewezen worden op de bekende openingszin van de *Institutie* waarin Calvijn stelt dat de hoofdinhoud van onze wijsheid bestaat in kennis van God en kennis van onszelf. Deze dubbele kennis speelt bij de opbouw van de *Institutie* een belangrijke rol. We kunnen ook denken aan het onderscheid dat Calvijn maakt tussen de kennis van God de Schepper (Boek I) en de kennis van God de Verlosser (Boek II-IV). Ten slotte hebben verschillende onderzoekers aangetoond dat ook de ordening van de Romeinenbrief van invloed is geweest op de structuur van de *Institutie*.

Weergave van de inhoud

Hieronder volgt een kort overzicht van de inhoud van de *Institutie*. Daarbij is steeds aangegeven welke gedeelten bijzonder lezenswaardig zijn. In de meeste gevallen worden twee selecties voorgesteld: een basisselectie (selectie 1) en een meer uitvoerige selectie (selectie 2).

Bij het vaststellen van de selecties is gebruikgemaakt van W. van 't Spijker, *Teksten uit de Institutie van Johannes Calvijn* (Zoetermeer 2004) en Anthony N.S. Lane, *A Reader's Guide to Calvin's Institutes* (Grand Rapids 2009).

Brief en opdracht (dl. 1, p. 33-54)

Calvijn laat zijn *Institutie* voorafgaan door een brief aan de lezer en een opdracht aan koning Frans I. In zijn brief aan de lezer vertelt Calvijn over de bedoeling van zijn werk en over de manier waarop het gebruikt moet worden. In de opdracht aan Frans I weerlegt Calvijn de beschuldigingen tegen de (Franse) protestanten.

Belangrijk om te lezen

Brief; Opdracht 1, 3, 4, 6

Boek I (dl. 1, p. 55-242)

In Boek I richt Calvijn zich op de kennis van God en meer in het bijzonder op God als Schepper. Na een korte introductie, waarin Calvijn aangeeft wat het kennen van God inhoudt en hoe deze kennis zich verhoudt tot het kennen van onszelf (I.1-2), stelt hij de vraag aan de orde in hoeverre God gekend kan worden buiten de bijzondere openbaring om (I.3-5). Hij concludeert dat Gods algemene openbaring als gevolg van de zonde onvoldoende is voor de zaligheid. Vervolgens behandelt Calvijn Gods bijzondere openbaring in de Schrift, en laat hij zien hoe de Schrift gezag voor ons krijgt (I.6-9). In de volgende hoofdstukken (I.10-13) bespreekt Calvijn de godsleer, waarbij hij veel aandacht heeft voor de leer van de Drie-eenheid. Ten slotte wijdt hij enkele hoofdstukken aan de schepping (I.14-15) en Gods voorzienigheid (I.16-18).

Godskennis en zelfkennis (I.1-2; dl. 1, p. 55-60)

Calvijn begint zijn *Institutie* met de opmerking dat de ware wijsheid gelegen is in de kennis van God en de kennis van onszelf. Deze beide vormen van kennis zijn zeer nauw met elkaar verbonden. We kunnen onszelf niet goed kennen als we onze verhouding tot God buiten beschouwing laten. Daarnaast kunnen we God alleen kennen zoals Hij zich tot ons verhoudt (I.1). Vervolgens laat Calvijn zien wat het betekent om God te kennen, en waartoe die kennis leidt (I.2).

Belangrijk om te lezen

I.1-2

Gods openbaring in de schepping (I.3-5; dl. 1, p. 60-82)

Ieder mens heeft van nature een zeker besef van het bestaan van God (I.3). Deze kennis van God wordt echter deels door onwetendheid en deels door slechtheid verstikt of bedorven (I.4). Vervolgens stelt Calvijn in I.5 Gods openbaring in de schepping en in de voorzienigheid aan de orde. De waarde van deze openbaring is beperkt. De oorzaak daarvan ligt niet bij God. Hij maakt zich immers duidelijk en helder bekend. De oorzaak daarvan ligt bij de mens die deze openbaring in onge-rechtigheid ten onder houdt.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: I.3; I.4.1; I.5.1, 14-15

Selectie 2: I.3-4; I.5.1-4, 6-15

De Bijbel en de Heilige Geest (I.6-9; dl. 1, p. 82-107)

In de vorige hoofdstukken (I.3-5) heeft Calvijn aangetoond dat Gods openbaring in de schepping onvoldoende is. De zonde heeft deze weg tot God afgesloten. We hebben een ‘beter hulpmiddel’ nodig om ons naar God te leiden. Dat betere hulpmiddel vinden we in de Schrift (I.6). Maar hoe weten we dat de Bijbel van God komt? Niet door de kerk maar door het getuigenis van de Heilige Geest (I.7). Dat betekent echter niet dat rationele argumenten voor het gezag van de Schrift zonder enige waarde zijn (I.8). Ten slotte gaat Calvijn in I.9 nog in op mensen die zich beroepen op een openbaring door de Geest buiten de Schrift om en zo de Schrift verwerpen. De Geest, Die de Schrift geïnspireerd heeft, leert ons echter niet om de Schrift te verachten of die tegen te spreken.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: I.6.1-2; I.7.4-5; I.9

Selectie 2: I.6-7; I.8.1, 13; I.9

God, de Drie-enige (I.10-13; dl. 1, p. 107-167)

Nadat Calvijn gesproken heeft over de Schrift als het hulpmiddel om ons bij God te brengen, maakt hij duidelijk hoe de Schrift over God spreekt. Hij wijst erop dat de ware God niet verward mag worden met de heidense goden (I.10). God mag ook op geen enkele manier afgebeeld worden (I.11). Vervolgens benadrukt Calvijn dat God alleen geëerd mag worden en dat betekent dat de verering van heiligen niet geoorloofd is (I.12). Hij eindigt zijn beknopte godsleer met een vrij uitvoerige bespreking van de leer van de Drie-eenheid (I.13). Dit laatste hoofdstuk bestaat uit twee delen. Eerst geeft Calvijn zijn eigen positie weer, tegen de achtergrond van de discussie over de Drie-eenheid in de vroege kerk (I.13.1-20). In de tweede plaats weerlegt hij verschillende anti-trinitarische ketterijen, waaronder die van Servet (I.13.21-29).

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: I.10.1-2; I.13.1, 2, 6, 20

Selectie 2: I.10.1-2; I.11.1-5, 12; I.13.1-3, 6-7, 16-20

De schepping (I.14; dl. 1, p. 167-188)

In I.14 stelt Calvijn de schepping aan de orde. Hij besteedt daarbij veel aandacht aan de engelen (I.14.3-12) en de duivels (I.14.13-19). Calvijn eindigt het hoofd-

stuk met enkele geestelijke lessen die de overdenking van Gods schepping ons leert (I.14.20-22).

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: I.14.1-2, 4, 21-22

Selectie 2: I.14.1-2, 4, 13-18, 20-22

De mens (I.15; dl. 1, p. 188-202)

Calvijn wijdt een apart hoofdstuk aan de schepping van de mens (I.15). Hij maakt hier een belangrijk onderscheid tussen de toestand van de mens voor en na de zondeval (I.15.1). In dit hoofdstuk richt Calvijn zich op de mens zoals hij oorspronkelijk door God geschapen is, namelijk met een lichaam en een onsterfelijke ziel en naar het beeld van God.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: I.15.1-4, 8

Selectie 2: I.15.1-4, 7-8

Gods voorzienigheid (I.16-18; dl. 1, p. 202-242)

God heeft de wereld na de schepping niet losgelaten maar onderhoudt en bewaart die door Zijn kracht, en regeert met Zijn voorzienigheid over alles wat daarin is. In I.16 toont Calvijn dit aan. Hij gaat daarbij ook in op de vraag of er zoiets bestaat als toeval (I.16.8-9). In I.17 laat Calvijn zien hoe de leer van Gods voorzienigheid ons tot nut en troost kan zijn (I.17.1-11). Ook gaat hij in op twee tegenwerpingen, namelijk dat de Schrift spreekt over Gods berouw en over besluiten die Hij uiteindelijk toch niet uitvoert (I.17.13-14). In I.18 staat hij stil bij de relatie tussen Gods voorzienigheid en het kwaad. Ook het kwaad en de zonde gaan niet buiten Gods wil om. Toch blijft God vrij van elke smet en is Hij niet de auteur van de zonde.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: I.16.1, 4; I.17.11

Selectie 2: I.16; I.17.1-11

Boek II (dl. 1, p. 243-523)

In Boek II begint Calvijn met de behandeling van de kennis van God als Verlosser. Het gaat in Boek II vooral om het objectieve aspect van de verlossing: het werk van Christus voor onze zaligheid. Het subjectieve aspect van de verlossing komt in Boek III ter sprake. Calvijn begint Boek II met onze zonde en verlorenheid, opdat we beseffen waarom het verlossingswerk van Christus noodzakelijk is (II.1-II.3.5). Hij spreekt in dit verband ook over het vernieuwende werk van Gods Geest (II.3.6-II.5). Vervolgens maakt Calvijn duidelijk dat de zaligheid alleen in Christus te vinden is (II.6). Daarna behandelt hij de wet (II.7-8). In II.9-11 gaat hij in op de verhouding tussen het Oude Testament en het Nieuwe Testament. Daarna stelt hij de persoon (II.12-14) en het werk (II.15-17) van Christus aan de orde.

Zonde en vrije wil (II.1-5; dl. 1, p. 243-336)

De menselijke natuur is door de zonde verdorven. De oorzaak daarvan ligt niet in de schepping (want die was goed), maar in de val van Adam (II.1). In II.2-3 stelt Calvijn de vraag aan de orde of de mens na de zondeval nog een vrije wil heeft. Hij ontkent dit. Zonde is voor de verdorven mens noodzakelijk geworden. Dat wil echter niet zeggen dat de mens tot zonde gedwongen wordt. Integendeel, we zijn gewillige slaven van de zonde. Daarom hebben we het allemaal nodig dat God onze wil bekeert en vernieuwt (II.3.6). Overigens zijn bekering en de volharding daarin het werk van God alleen. Van ‘meewerken’ met de genade is geen sprake (II.3.7-14). In II.4 gaat Calvijn vervolgens in op de vraag hoe God in de harten van mensen werkt. Hij stelt dat het niet ongerijmd is om een en dezelfde daad aan God, aan de satan en aan de mens toe te schrijven. Door de keuzes van satan en de mensen werkt God Zijn eigen plan uit. In II.5 weerlegt Calvijn de belangrijkste tegenwerpingen tegen de leer van de ‘knechtelijke wil’.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: II.1.1, 3, 8; II.2.1

Selectie 2: II.1.1-3, 6, 8-10; II.2.1, 7, 12, 15, 18, 22; II.3.3-7, 10-11; II.5.1-7, 14-15

Verlossing in Christus alleen (II.6; dl. 1, p. 337-343)

De mens heeft van zichzelf niets meer te verwachten. Dat is de conclusie van de voorgaande hoofdstukken. We hebben verlossing nodig. In II.6 maakt Calvijn duidelijk dat we die moeten zoeken in Christus alleen. Buiten Hem kunnen we God nooit kennen als onze Vader. Ook het Oude Testament leert trouwens dat we Christus als Middelaar nodig hebben.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: II.6.1

Selectie 2: II.6.1, 4

De wet van God (II.7-8; dl. 1, p. 344-414)

Calvijn gaat in de *Institutie* ook uitgebreid in op de betekenis van de bedeling van het Oude Testament in het algemeen, en op de wet in het bijzonder. Hij stelt allereerst in II.7 dat God de wet aan Israël gegeven heeft om de hoop op de verlossing in Christus levend te houden tot aan Zijn komst. In ditzelfde hoofdstuk spreekt hij ook over de drievoudige functie van de wet (II.7.6-13), en over de vraag in hoeverre de wet voor de gelovigen afgeschaft is (II.7.14-17). In II.8 richt Calvijn zich op de Tien Geboden. Na wat algemene opmerkingen (II.8.1-5) en enkele uitlegeregels (II.8.6-12) behandelt hij de verschillende geboden (13-50). Tot slot gaat hij nog in op de bedoeling van de wet, waarbij de twee hoofdregels aan de orde komen (II.8.51-59).

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: II.7.1, 6, 10, 12

Selectie 2: II.7.1-8, 10-15; II.8.1-6, 8, 28-34, 51-55

Verhouding Oude en Nieuwe Testament (II.9-11; dl. 1, p. 415-455)

Ging God in de tijd van het Oude Testament anders met mensen om dan in de tijd van het Nieuwe Testament? Deze vraag houdt Calvijn in de volgende hoofdstukken bezig. In II.9 stelt hij dat Christus aan de Joden onder de wet bekend was,

maar dat Hij pas in het Evangelie ten volle geopenbaard is. Vervolgens gaat Calvijn nog wat dieper in op de verhouding tussen het Oude Testament en het Nieuwe Testament. In II.10 wijst hij op de fundamentele eenheid tussen het Oude Testament en het Nieuwe Testament. Deze eenheid is het meest wezenlijk voor de verhouding tussen het Oude Testament en het Nieuwe Testament. Het gaat in beide testamenten om hetzelfde verbond. De uitvoering is echter wel verschillend. In II.11 noemt Calvijn vijf verschillen tussen het Oude Testament en het Nieuwe Testament.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: II.10.2

Selectie 2: II.9.1-4; II.10.1-5; II.11.1, 4, 7, 9-11

Persoon van Christus (II.12-14; dl. 1, p. 455-483)

In de laatste hoofdstukken van Boek II behandelt Calvijn de christologie. In II.12 laat hij zien dat Christus mens moest worden om onze Middelaar en Zaligmaker te kunnen zijn (II.12.1-3). In dit hoofdstuk gaat hij eveneens in op de gedachte dat Christus ook mens geworden zou zijn als de mens niet in zonde gevallen was, een gedachte die hij met klem afwijst (II.12.4-7). In I.13 had Calvijn al aangetoond dat Christus God is. Nu toont hij in II.13 aan dat Christus evenzeer echt mens is, hoewel zonder zonde. In dit hoofdstuk komt ook het ‘extra-calvinisticum’ ter sprake: de gedachte dat de Zoon van God door het aannemen van de menselijke natuur niet in het aardse lichaam is opgesloten (II.13.4). In II.14 gaat Calvijn nader in op de vraag hoe de twee naturen van Christus toch één persoon vormen, waarbij hij zich aansluit bij de geloofsbelijdenis van Chalcedon.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: II.12.1-3; II.14.1

Selectie 2: II.12.1-3; II.13.1, 4; II.14.1-4

Werk van Christus (II.15-17; dl. 1, p. 484-523)

In II.15 maakt Calvijn de overgang naar het werk van Christus. Hij was door de Vader gezonden om een drievoudig ambt te vervullen: profeet, priester en koning. In het begin van II.16 benadrukt Calvijn opnieuw dat onze zaligheid alleen in Christus te vinden is. In het vervolg van het hoofdstuk maakt hij duidelijk hoe Christus Zijn taak als Verlosser vervuld heeft. Hij doet dat aan de hand van de Apostolische Geloofsbelijdenis. In II.17 vraagt Calvijn zich af of het terecht is dat we zeggen dat Christus de genade van God en de zaligheid voor ons ‘verdiend’ heeft. Hij meent van wel.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: II.15.2; II.16.19; II.17.1

Selectie 2: II.15.1-2, 3-4, 6; II.16.1-7, 10-11, 13-19; II.17.1

Boek III (dl. 1, p. 524 - dl. 2, p. 212)

In Boek II heeft Calvijn uitgelegd wat Christus voor ons tot stand gebracht heeft. In Boek III laat hij zien hoe wij daar persoonlijk deel aan krijgen. Calvijn stelt met nadruk dat het werk van Christus ons alleen ten goede komt als wij met Hem ver-

enigd zijn. Het is de Heilige Geest Die deze vereniging bewerkt door het geloof (III.1). Boek III gaat dus over het werk van de Heilige Geest in het leven van de gelovigen. Na een belangrijk hoofdstuk over het geloof (III.2), gaat Calvijn in op de ‘tweevoudige genade’ die wij in Christus ontvangen. Eerst besteedt hij acht hoofdstukken aan de bekering of de vernieuwing van ons leven (III.3-10), waarbij hij ook een beschrijving geeft van het christelijke leven (III.6-10). Vervolgens besteedt hij acht hoofdstukken aan de rechtvaardiging (III.11-18), waarbij ook de betekenis van onze goede werken uitgebreid ter sprake komt (III.15-18). Daarna volgen hoofdstukken over de christelijke vrijheid (III.19) en het gebed (III.20). Calvijn eindigt Boek III met vier hoofdstukken over Gods eeuwige verkiezing (III.21-24) en een hoofdstuk over de laatste opstanding (III.25).

De Heilige Geest en het geloof (III.1-2; dl. 1, p. 524-577)

Calvijn begint Boek III met de constatering dat het verlossingswerk van Christus nutteloos voor ons is zolang Hij buiten ons is en wij van Hem gescheiden zijn. We moeten dus met Christus verenigd worden om in Zijn goederen te delen. Dit gebeurt door het geloof. Maar dit geloof wordt gewerkt door de Heilige Geest. Uiteindelijk is het dus de Heilige Geest die ons met Christus verbindt. In III.2 gaat Calvijn uitvoerig in op de vraag hoe we het geloof moeten omschrijven en wat de eigenschappen ervan zijn. Hij benadrukt dat het geloof zich richt op de genadige beloften van God en daarom gekenmerkt wordt door zekerheid. Deze zekerheid is overigens wel een aangevochten zekerheid.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: III.1; III.2.6-7, 16-17, 24

Selectie 2: III.1.1, 4; III.2.6-7, 10-11, 14-19, 22-24, 36

De bekering (III.3-5; dl. 1, p. 577-663)

Het geloof verbindt ons met Christus (III.1-2). In Christus ontvangen we twee weldaden: rechtvaardiging en heiliging. Deze weldaden moeten we onderscheiden, maar mogen niet gescheiden worden. Hoewel de rechtvaardiging voor Calvijn prioriteit heeft, stelt hij toch eerst de heiliging aan de orde. Hij begint in III.3 met de bekering, voor Calvijn min of meer een synoniem van heiliging. In dit hoofdstuk benadrukt hij dat bekering een vrucht is van geloof en opgevat moet worden als een levenslang proces. In III.4-5 bespreekt Calvijn de rooms-katholieke visie op bekering. Hij gaat daarbij in op de biecht en de leer van de genoegdoening (III.4), en op de aflaten en het vagevuur (III.5).

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: III.3.1-5

Selectie 2: III.3.1-12, 14, 19-20

Het christelijke leven (III.6-10; dl. 1, p. 663-701)

Nadat hij het wezen van de bekering en de misvattingen daarover besproken heeft, zet Calvijn in de volgende vijf hoofdstukken zijn visie op het christelijke leven uiteen. Hij doet dit op een heel concrete en praktische manier. Dit gedeelte van de *Institutie* – dat we Calvijns ethiek zouden kunnen noemen – is ook wel als een afzonderlijk traktaat verschenen. Hij begint in III.6 met enkele algemene principes. Belangrijk is zijn constatering dat een christen wel naar volmaaktheid streeft

en daarbij ook voortgang maakt, maar dat hij de volmaaktheid in dit leven nooit bereikt. In III.7 komt Calvijn bij de kern van het christelijke leven: de zelfverloochening. Wij zijn niet van onszelf, maar behoren God toe. Een belangrijk deel van de zelfverloochening is het kruisdragen, een thema dat Calvijn in III.8 uitwerkt. In III.9 komt een ander wezenlijk onderdeel van het christelijke leven aan de orde: de overdenking van het toekomstige leven. In dit hoofdstuk laat Calvijn ook zien in hoeverre het tegenwoordige leven veracht moet worden. In III.10 geeft hij aanwijzingen over het gebruik van de aardse goederen.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: III.6.3; III.7.1; III.8.11; III.9.1; III.10.6

Selectie 2: III.6; III.7.1-2, 4-10; III.8.1-7, 11; III.9; III.10.1-6

De rechtvaardiging (III.11-14; dl. 1, p. 702-762)

Nadat in hoofdstuk III.3-10 de heiliging aan de orde is geweest, gaat Calvijn nu in op de tweede weldaad van de vereniging met Christus: de rechtvaardiging. In III.11 geeft hij aan dat het in de rechtvaardiging gaat om de vergeving van onze zonden en de toerekening van de gerechtigheid van Christus. In dit hoofdstuk gaat hij ook kritisch in op de visie van Osiander (III.11.5-12) en die van roomse scholastieke theologen (III.11.13-23). In III.12 maakt Calvijn duidelijk dat we moeten zien op de rechterstoel van God om de rechtvaardiging goed te kunnen verstaan. Wie dat doet, beseft dat hij aangewezen is op een rechtvaardiging uit genade. Voor Gods rechterstoel kan immers niemand bestaan. In III.13 laat Calvijn zien dat de protestantse rechtvaardigingsleer God de eer geeft en het geweten rust.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: III.11.1-2, 4, 23; III.13.1, 4

Selectie 2: III.11.1-2, 4, 7, 16-17, 21, 23; III.12.1-2, 4-8; III.13.1, 3-4

De rechtvaardiging en goede werken (III.14-18; dl. 1, p. 762 - dl. 2, p. 41)

In III.14 spreekt Calvijn over het begin en de voortgang van de rechtvaardiging in het leven van de wedergeborenen. Hij toont in dit hoofdstuk ook aan dat de goede werken van de gelovigen hen niet kunnen rechtvaardigen (III.14.9-21). In III.15 wijst hij de gedachte dat onze goede werken verdienstelijk zijn van de hand. In III.16 staat de vraag centraal of de leer van de rechtvaardiging door het geloof alleen niet strijdig is met de noodzaak van goede werken. Calvijn ontkent dit. Rechtvaardiging en heiliging zijn onderscheiden weldaden, maar mogen niet gescheiden worden. In III.17 gaat Calvijn in op de beloften van de wet. Zijn deze niet strijdig met de protestantse rechtvaardigingsleer? Calvijn meent van niet. De beloften van de wet worden namelijk in de gelovigen vervuld. In dit verband maakt Calvijn ook duidelijk in welke zin God behagen heeft in de goede werken van de gelovigen. De Schrift spreekt ook over beloning naar onze werken, een thema dat in III.18 centraal staat. Dat betekent echter niet dat we op grond van de werken gerechtvaardigd worden.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: III.14.18-21; III.16.1; III.17.3-5

Selectie 2: III.14.1-4, 9-11, 18-21; III.16; III.17.3-5, 8-10

De christelijke vrijheid (III.19; dl. 2, p. 41-56)

In III.19 behandelt Calvijn de christelijke vrijheid, een ‘aanhangel’ van de rechtvaardiging. Deze bestaat in de eerste plaats in vrijheid van de vloek van de wet (III.19.2-3), in de tweede plaats in gewillige gehoorzaamheid aan de wet (III.19.4-6) en ten slotte in vrijheid ten aanzien van uitwendige zaken van middelmatige aard (III.19.7-8). De christelijke vrijheid mag echter niet misbruikt worden (III.19.9-10). Calvijn gaat in dit hoofdstuk ook in op het geven of ontvangen van ergernis (III.19.11-13) en op de vraag wat de christelijke vrijheid betekent voor onze omgang met menselijke wetten (III.19.14-16).

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: III.19.1-2, 4-5, 7, 15

Selectie 2: III.19.1-5, 7-15

Het gebed (III.20; dl. 2, p. 57-124)

Het langste hoofdstuk van de *Institutie* is gewijd aan het gebed. Het belang van het gebed is dan ook groot: door het gebed graven we de schatten op die het geloof in het Evangelie heeft gezien. Allereerst gaat Calvijn in op de vraag waarom gebed nodig is (III.20.1-3). Vervolgens formuleert hij vier gebedsregels (4-16). Daarna laat hij zien dat we alleen op grond van de voorspraak van Christus tot God kunnen naderen, waarbij hij de voorbede van de heiligen met klem afwijst (17-27). In III.19.28-33 gaat Calvijn in op de aard van het gebed en de verschillende vormen ervan. In III.34-50 geeft hij een uitleg van het Gebed des Heeren. Ten slotte gaat Calvijn in op de regelmaat van het gebed (III.20.50), de volharding in het gebed (III.20.51) en de verhoring van het gebed (III.20.52).

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: III.20.1, 4, 6, 8, 11, 52

Selectie 2: III.20.1-14, 52

Gods eeuwige verkiezing (III.21-24; dl. 2, p. 125-191)

Waarom geloven sommigen en anderen niet? Het antwoord ligt niet in ons maar in Gods eeuwige verkiezing. Calvijn besteedt vier hoofdstukken aan dit thema. In III.21 begint hij met een dubbele waarschuwing: we mogen deze leer niet nieuwsgierig onderzoeken maar ook niet verzwijgen (III.21.1-4). In de volgende paragrafen geeft Calvijn een uiteenzetting van de leer van de verkiezing (III.21.5-7). In III.22 bevestigt hij deze leer met getuigenissen uit de Schrift (III.22.1-7), gaat hij in op de opvattingen van verschillende theologen (III.22.8-10) en behandelt hij de leer van de verwerping (III.22.11). In het volgende hoofdstuk beantwoordt Calvijn de belangrijkste tegenwerpingen tegen Gods eeuwige verkiezing (III.23). In III.24 gaat het om de vraag hoe God werkt in de uitverkorenen (III.24.1-11) en de verworpenen (III.24.12-17). Calvijn benadrukt hier dat Gods verkiezing door Gods roeping bekrachtigd wordt en dat Christus de spiegel van Gods verkiezing is. Ook laat hij zien dat Gods verkiezing niet strijdig is met de algemene nodiging door het Evangelie.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: III.21.1, 5; III.24.3-5

Selectie 2: III.21.1-3, 5, 7; III.22.1-3, 7, 11; III.23.1-3, 5, 7-8; III.24.3-8, 15-17

De laatste opstanding (III.25; dl. 2, p. 191-212)

Het christelijke leven is een moeilijk leven. Het is dan ook belangrijk om te bedenken dat de hoop die de gelovigen in Christus hebben verder strekt dan dit aardse leven. In het laatste hoofdstuk van Boek III gaat Calvijn op deze hoop in: de laatste opstanding. Hij erkent dat dit leerstuk moeilijk te geloven is en gaat daarom in op de twee ‘hulpmiddelen’ die de Schrift ons aanreikt: de opstanding van Christus en Gods almacht (III.25.3-4). Vervolgens gaat hij in op de bezwaren en misvattingen (III.25.5-9). Ten slotte beschrijft hij kort de eeuwige gelukzaligheid en de eeuwige rampzaligheid (III.25.10-12).

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: III.25.1, 3, 10

Selectie 2: III.25.2-3, 6, 10, 12

Boek IV (dl. 2, p. 213-694)

In Boek III heeft Calvijn gesproken over de gemeenschap met Christus door het geloof en de vruchten daarvan. In Boek IV gaat hij in op de ‘uiterlijke hulpmiddelen’ waarmee God ons tot de gemeenschap met Christus nodigt, en ons daarin ook behoudt. We kunnen dit laatste boek in drieën verdelen. Allereerst geeft Calvijn in IV.1-13 zijn visie op de kerk. Hierbij gaat hij in op de kenmerken van de kerk (IV.1-2), de regering van de kerk (IV.3-7), de macht van de kerk (IV.8-11) en de tucht van de kerk (IV.12-13). In de tweede plaats behandelt hij in IV.14-19 de sacramenten: eerst in het algemeen (IV.14), daarna de doop (IV.15-16) en het avondmaal (IV.17-18) en ten slotte de vijf ‘ten onrechte zo geheten’ sacramenten (IV.19). In de derde plaats stelt hij in IV.20 de burgerlijke overheid aan de orde.

De ware kerk (IV.1; dl. 2, p. 213-241)

Het geloof is een zaak van het hart. Om het te wekken en te voeden gebruikt God echter ‘uiterlijke hulpmiddelen’. De kerk (en haar bediening) heeft voor Calvijn dan ook grote betekenis. God is onze Vader, maar Hij heeft ons aan de kerk toevertrouwd als onze ‘moeder’ (IV.1.1-6). De ware kerk is te herkennen aan twee belangrijke kenmerken: de verkondiging van Gods Woord en de bediening van de sacramenten (IV.1.7-9). Een kerk met deze kenmerken mag niet verlaten worden (IV.10-29). In dit kader gaat Calvijn in op de dwalingen van verschillende scheurmakers (o.a. de wederdopers).

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: IV.1.1, 4, 7-9

Selectie 2: IV.1.1, 4-17, 21-22

De rooms-katholieke kerk (IV.2; dl. 2, p. 241-252)

Is de rooms-katholieke kerk ook een ware kerk? Dat is de vraag die Calvijn in IV.2 aan de orde stelt. Hij meent dat die vraag ontkennend beantwoord moet worden, hoewel er ‘sporen’ van de kerk zijn overgebleven. Calvijn gaat in dit hoofdstuk ook in op de vraag of de protestanten kettters of scheurmakers zijn.

Belangrijk om te lezen

IV.2.1-2, 9-12

De regering van de kerk (IV.3-7; dl. 2, p. 252-340)

In IV.3 begint Calvijn zijn behandeling van de regering van de kerk. Het hoofdstuk valt in drieën uiteen. Allereerst wijst Calvijn op het doel, de noodzaak en het nut van de dienst van mensen, in het bijzonder van het predikambt (IV.3.1-3). In de tweede plaats gaat hij in op de verschillende ambten en bedieningen (IV.3.4-9). In de derde plaats komen de roeping en de ordening van de dienaren van de kerk aan de orde (IV.3.10-16). In de twee volgende hoofdstukken geeft Calvijn een omschrijving van de kerkregering in de vroege kerk (IV.4) en de roomse kerk (IV.5-7). Hier komt ook de positie van de paus uitgebreid aan de orde (IV.6-7).

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: IV.3.1

Selectie 2: IV.3.1-9

Het leergezag van de kerk (IV.8-9; dl. 2, p. 341-368)

Welke macht heeft de kerk? Deze vraag behandelt Calvijn in IV.8-13. De kerkelijke macht krijgt volgens hem gestalte (1) in de leer, (2) of in de uitvaardiging van wetten, (3) of in de rechtspleging. In IV.8 gaat Calvijn in op de macht van de kerk inzake de leer. Hij stelt dat de kerk macht heeft om de leer te omschrijven, maar alleen in zoverre die leer in overeenstemming is met de Schrift. Het leergezag van de kerk wordt dus begrensd door het Woord. De roomse visie op het leergezag van de kerk moet dan ook met klem afgewezen worden. In IV.9 komt de betekenis en het gezag van concilies aan de orde.

Belangrijk om te lezen

IV.8

Kerkelijke tradities en inzettingen (IV.10; dl. 2, p. 368-399)

De tweede gestalte van de kerkelijke macht, het uitvaardigen van wetten, vraagt in IV.10 de aandacht. Het gaat daarbij om de vraag naar het nut en gezag van menselijke tradities en inzettingen. Calvijn meent dat de vele roomse inzettingen de gewetens van mensen tot slavernij brengen. Uiteindelijk is alleen God onze wetgever. Toch zijn er wel 'heilige en nuttige' inzettingen van de kerk. Deze moeten wel gegrond zijn op Gods Woord en mogen de christelijke vrijheid niet aantasten.

Belangrijk om te lezen

IV.10.1, 27

Kerkelijke rechtspleging: de tucht (IV.11-13; dl. 2, p. 400-464)

De derde gestalte van de kerkelijke macht is de rechtspleging. In IV.11 maakt Calvijn eerst duidelijk hoe we dit aspect van de kerkelijke macht moeten verstaan. De kerkelijke rechtspleging moet strikt gescheiden worden van de zwaarmacht, is gebaseerd op de sleutelmacht en bestaat in de tucht over de levenswandel. In dit hoofdstuk gaat Calvijn ook in op het misbruik van de kerkelijke rechtspleging door de roomse kerk. In IV.12 geeft hij instructies over de toepassing van de tucht. In IV.13, het laatste hoofdstuk over de kerkelijke macht, gaat Calvijn nog in op het doen van geloften, met name op de monastieke gelofte.

Belangrijk om te lezen

IV.11.1-3, 5; IV.12.1-11

De sacramenten (IV.14; dl. 2, p. 464-490)

Nu de leer van de kerk grondig uiteengezet is, wijdt Calvijn zich in het tweede hoofddeel van Boek IV aan de leer van de sacramenten. In IV.14 behandelt hij het thema in het algemeen. Hij zet kort uiteen wat een sacrament precies is: een 'zichtbaar woord' dat de genade van God in Christus uitbeeldt en verzegelt. Hij waarschuwt voor onderschatting en overschatting van de waarde van de sacramenten. Hij gaat ook in op de vraag of de sacramenten van het Oude Testament en het Nieuwe Testament wezenlijk van elkaar verschillen.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: IV.14.1

Selectie 2: IV.14.1, 3-9, 12, 14-17, 19-20, 23

De doop (IV.15-16; dl. 2, p. 490-543)

In IV.15 vraagt Calvijn aandacht voor de doop, 'het inwijdingsteken waardoor wij in gemeenschap van de kerk opgenomen worden'. Eerst stelt hij de twee functies van de doop aan de orde: de versterking van ons geloof en het belijden van ons geloof (IV.15.1-11). Vervolgens laat hij zien hoe we de doop moeten gebruiken (IV.15.14-15), en maakt hij duidelijk dat de betekenis van de doop niet afhankelijk is van de waardigheid van de bedienaar (IV.15.16-18). Ten slotte maakt hij bezwaar tegen verschillende uitwassen bij de doopceremonie en tegen de doop door vrouwen (IV.15.19-22). In IV.16 verdedigt Calvijn de praktijk van de kinderdoop met verschillende argumenten (IV.16.1-9). Hij gaat ook in op de tegenargumenten van de wederdopers en Servet (IV.16.10-32).

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: IV.15.1, 5-6, 10; IV.16.4, 9

Selectie 2: IV.15.1-6, 10, 13-15; IV.16.1-9, 17, 19-22

Het avondmaal (IV.17-18; dl. 2, p. 543-626)

In Calvijns avondsmaalsleer komen alle lijnen van zijn theologie samen. Ook in het avondmaal gaat het vooral om de gemeenschap met Christus. En ook bij het avondmaal zijn het werk van de Heilige Geest (Die de band met Christus legt en versterkt) en het geloof (waardoor wij met Christus verbonden worden) van het grootste belang. Calvijn wijdt twee hoofdstukken aan het avondmaal. In IV.17, een van de langste hoofdstukken van de *Institutie*, zet hij nauwkeurig zijn eigen visie uiteen (vooral IV.17.1-5, 31-34) tegen de achtergrond van de posities van de lutheranen (consubstantiatie), de rooms-katholieken (transsubstantiatie) en de Zwitserse gereformeerden (Zwingli en Bullinger). In IV.18 gaat Calvijn nader in op de roomse mis en laat hij zien hoe deze het avondmaal van Christus niet alleen ontheiligt maar zelfs 'geheel vernietigt'.

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: IV.17.1-5, 11, 31-32, 44

Selectie 2: IV.17.1-5, 8-11, 16, 19, 21, 24, 26, 31-33, 44

De roomse sacramenten (IV.19; dl. 2, p. 626-661)

Volgens Calvijn kent het NT maar twee sacramenten: de doop en het avondmaal. Rome kent echter nog vijf andere sacramenten. In IV.19 stelt Calvijn deze vijf 'ten onrechte zo geheten' sacramenten aan de orde: de confirmatie (IV.19.4-13),

de penitentie (IV.19.14-17), het laatste oliesel (IV.19.18-21), de ordeningen (IV.19.22-33) en het huwelijk (IV.19.34-37).

Belangrijk om te lezen

IV.19.1-3

De burgerlijke overheid (IV.20; dl. 2, p. 661-694)

Calvijn onderscheidt twee soorten van regering. ‘De ene is geestelijk; daarmee wordt het geweten onderwezen in de vroomheid en het dienen van God. De andere behoort tot het terrein van het maatschappelijk leven; daardoor wordt de mens opgeleid voor de plichten als mens en als burger, zoals die onder mensen in acht genomen dienen te worden.’ Nadat hij in eerdere hoofdstukken de geestelijke regering aan de orde heeft gesteld, vraagt hij in het laatste hoofdstuk van de *Institutie* aandacht voor de tweede vorm van regering: de burgerlijke overheid. Calvijn opent het hoofdstuk met een algemene inleiding waarin hij de noodzaak van de burgerlijke overheid aantoont (IV.20.1-3). Daarna verdeelt hij zijn behandeling in drie delen. Eerst richt hij zich op de overheid en haar taak (IV.4-13). Vervolgens gaat hij in op de wetten, ‘de sterkste zenuwen van de staten’ (IV.20.14-16). Ten slotte komen de burgers zelf aan de orde en vraagt Calvijn zich af in hoeverre ze gehoorzaamheid aan de overheid verschuldigd zijn (IV.20.17-32).

Belangrijk om te lezen

Selectie 1: IV.20.1-2, 9, 11, 31-32

Selectie 2: IV.20.1-4, 6, 8-9, 11, 14-16, 22-25, 30-32

Leestabel

Thema	Vindplaats	Belangrijk om te lezen	
		Selectie 1	Selectie 2
Brief en Opdracht	dl. 1, p. 33-54	Brief Opdracht 1, 3, 4, 6	
Godskennis en zelfkennis	I.1-2 dl. 1, p. 55-60	I.1-2	
Gods openbaring in de schepping	I.3-5 dl. 1, p. 60-82	I.3 I.4.1 I.5.1, 14-15	I.3 I.4 I.5.1-4, 6-15
De Bijbel en de Heilige Geest	I.6-9 dl. 1, p. 1:82-107	I.6.1-2 I.7.4-5 I.9	I.6-7 I.8.1, 13 I.9
God, de Drie-enige	I.10-13 dl. 1, p. 107-167	I.10.1-2 I.13.1, 2, 6, 20	I.10.1-2 I.11.1-5, 12 I.13.1-3, 6-7, 16-20
De schepping (I.14; 1:167-188)	I.14 dl. 1, p. 167-188	I.14.1-2, 4, 21-22	I.14.1-2, 4, 13-18, 20-22
De mens	I.15 dl. 1, p. 188-202	I.15.1-4, 8	I.15.1-4, 7-8
Gods voorzienigheid	I.16-18 dl. 1, p. 202-242	I.16.1, 4 I.17.11	I.16 I.17.1-11
Zonde en vrije wil	II.1-5 dl. 1, p. 243-336	II.1.1, 3, 8 II.2.1	II.1.1-3, 6, 8-10 II.2.1, 7, 12, 15, 18, 22 II.3.3-7, 10-11 II.5.1-7, 14-15
Verlossing in Christus alleen	II.6 dl. 1, p. 337-343	II.6.1	II.6.1, 4
De wet van God	II.7-8 dl. 1, p. 344-414	II.7.1, 6, 10, 12	II.7.1-8, 10-15 II.8.1-6, 8, 28-34, 51-55
Verhouding Oude Testament en Nieuwe Testament	II.9-11 dl. 1, p. 415-455	II.10.2	II.9.1-4 II.10.1-5 II.11.1, 4, 7, 9-11
Persoon van Christus	II.12-14 dl. 1, p. 455-483	II.12.1-3 II.14.1	II.12.1-3 II.13.1, 4 II.14.1-4
Werk van Christus	II.15-17 dl. 1, p. 484-523	II.15.2 II.16.19 II.17.1	II.15.1-2, 3-4, 6 II.16.1-7, 10-11, 13-19 II.17.1
De Heilige Geest en het geloof	III.1-2 dl. 1, p. 524-577	III.1 III.2.6-7, 16-17, 24	III.1.1, 4 III.2.6-7, 10-11, 14-19, 22-24, 36
De bekering	III.3-5 dl. 1, p. 577-663	III.3.1-5	III.3.1-12, 14, 19-20
Het christelijke leven	III.6-10	III.6.3	III.6

	dl. 1, p. 663-701	III.7.1 III.8.11 III.9.1 III.10.6	III.7.1-2, 4-10 III.8.1-7, 11 III.9 III.10.1-6
De rechtvaardiging	III.11-14 dl. 1, p. 702-762	III.11.1-2, 4, 23 III.13.1, 4	III.11.1-2, 4, 7, 16-17, 21, 23 III.12.1-2, 4-8 III.13.1, 3-4
De rechtvaardiging en goede werken	III.14-18 dl. 1, p. 762 - dl. 2, p. 41	III.14.18-21 III.16.1 III.17.3-5	III.14.1-4, 9-11, 18-21 III.16 III.17.3-5, 8-10
De christelijke vrijheid	III.19 dl. 2, p. 41-56	III.19.1-2, 4-5, 7, 15	III.19.1-5, 7-15
Het gebed	III.20 dl. 2, p. 57-124	III.20.1, 4, 6, 8, 11, 52	III.20.1-14, 52
Gods eeuwige verkiezing	III.21-24 dl. 2, p. 125-191	III.21.1, 5 III.24.3-5	III.21.1-3, 5, 7 III.22.1-3, 7, 11 III.23.1-3, 5, 7-8 III.24.3-8, 15-17
De laatste opstanding	III.25 dl. 2, p. 191-212	III.25.1, 3, 10	III.25.2-3, 6, 10, 12
De ware kerk	IV.1 dl. 2, p. 213-241	IV.1.1, 4, 7-9	IV.1.1, 4-17, 21-22
De rooms-katholieke kerk	IV.2 dl. 2, p. 241-252	IV.2.1-2, 9-12	
De regering van de kerk	IV.3-7 dl. 2, p. 252-340	IV.3.1	IV.3.1-9
Het leergezag van de kerk	IV.8-9 dl. 2, p. 341-368	IV.8	
Kerkelijke tradities en inzettingen	IV.10 dl. 2, p. 368-399	IV.10.1, 27	
Kerkelijke rechtspleging: de tucht	IV.11-13 dl. 2, p. 400-464	IV.11.1-3, 5 IV.12.1-11	
De sacramenten	IV.14 dl. 2, p. 464-490	IV.14.1	IV.14.1, 3-9, 12, 14-17, 19-20, 23
De doop	IV.15-16 dl. 2, p. 490-543	IV.15.1, 5-6, 10 IV.16.4, 9	IV.15.1-6, 10, 13-15 IV.16.1-9, 17, 19-22
Het avondmaal	IV.17-18 dl. 2, p. 543-626	IV.17.1-5, 11, 31-32, 44	IV.17.1-5, 8-11, 16, 19, 21, 24, 26, 31-33, 44
De roomse sacramenten	IV.19 dl. 2, p. 626-661	IV.19.1-3	
De burgerlijke overheid	IV.20 dl. 2, p. 661-694	IV.20.1-2, 9, 11, 31-32	IV.20.1-4, 6, 8-9, 11, 14-16, 22-25, 30-32